

УДК 336.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.44>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Мушенко В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права,
міжнародного права та приватного права
Інституту міжнародних відносин та права
Київського міжнародного університету*

Бісюк О.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
директор Інституту міжнародних відносин та права
Київського міжнародного університету*

Мушенко В.В., Бісюк О.С. Порівняльно-правовий аналіз стратегій доходів в Україні та зарубіжних країнах.

У статті досліджено стан нормативно-правового забезпечення переходу вітчизняної бюджетної системи до європейських стандартів формування доходів країни. Визначено необхідним наукове осмислення формування національної політики формування доходів держави та здійснення порівняльно-правового аналізу існуючого міжнародного та національного досвіду у цій царині. Проаналізовано позиції сформованої наукової доктрини щодо економіко-правового базису створення національної стратегії бюджетних доходів та узагальнено, що зазначений процес в умовах сучасних глобальних викликів не досить широко відображено у сучасних наукових розвідках, що спонукає авторський колектив до дослідження окремих особливостей міжнародно-правового регулювання стратегії формування бюджетних доходів. Здійснено аналіз Національної стратегії доходів до 2030 року та визначено її головні перспективи: підвищення рівня довіри суспільства до органів публічного управління, зростання фіскальної спроможності України, адаптація податкового та митного законодавства до стандартів ЄС, формування економічних стимулів для післявоєнного відновлення нашої держави тощо. Визначено, що основою формування доходів в ЄС є забезпечення правомірної поведінки суб'єктів фінансових відносин. Недопущення таких правопорушень як шахрайство відносно доходів, видатків та активів загального бюджету ЄС, фінансових операцій щодо запозичення та кредитування. Звернута увага на досвід формування національної стратегії доходів у окремих країнах-членах ЄС (ФРН, Франції) та Японії. Встановлено, що при ефективній правовій регламентації та дієвому механізмі реалізації, країни досягли високого рівня податкової та бюджетної прозорості та мінімізації правопорушень. Перспективою для України, поряд із імплементацією ряду новел формування та реалізації бюджетної стратегії, є досвід тісної співпраці наукової спільноти та суб'єктів публічного управління, де важливу додаткову роль у розробці та реалізації стратегії доходів відіграють науково-дослідні інститути, експертні ради, вчені, які формують прогнози різнопланового розвитку держави. Запропоновано здійснення законодавчого закріплення в Україні необхідності співпраці з науково-дослідними дорадчо-консультаційними організаціями та науковцями-фахівцями по формуванню та реалізації національної бюджетної стратегії.

Ключові слова: бюджетна система, вітчизняне правове регулювання, європейські стандарти, зарубіжний досвід, країни-члени ЄС, науково-дослідна діяльність, податкова система, стратегія формування доходів.

Mushenok V.V., Bysiuk O.S. Comparative legal analysis of income strategies in Ukraine and foreign countries.

The article examines the state of regulatory and legal support for the transition of the domestic budget system to European standards of the country's income generation. Scientific understanding of the formation of the national policy for the formation of state revenues and the implementation of a comparative legal analysis of the existing international and national experience in this area are determined to be necessary. The positions of the formed scientific doctrine regarding the economic and legal basis for the creation of a national strategy of budget revenues are analyzed and it is summarized that the specified process in the conditions of modern global challenges is not sufficiently widely reflected in modern scientific intelligence, which prompts the author team to study individual features of the international legal regulation of the strategy for the formation of budget revenues income. An analysis of the National Revenue Strategy until 2030 was carried out and its main prospects were determined: increasing the level of public trust in public administration bodies, increasing the fiscal capacity of Ukraine, adapting tax and customs legislation to EU standards, forming economic incentives for the post-war recovery of our state, etc. It was determined that the basis of income formation in the EU is ensuring the lawful behavior of subjects of financial relations. Prevention of such offenses as fraud in relation to revenues, expenditures and assets of the general budget of the EU, financial transactions related to borrowing and lending. Attention is drawn to the experience of forming a national income strategy in individual EU member states (Germany, France) and Japan. It has been established that with effective legal regulation and an effective implementation mechanism, countries have achieved a high level of tax and budget transparency and minimization of offenses. A perspective for Ukraine, along with the implementation of a number of innovations in the formation and implementation of the budget strategy, is the experience of close cooperation between the scientific community and public administration entities, where an important additional role in the development and implementation of the revenue strategy is played by scientific research institutes, expert councils, scientists who form forecasts of multifaceted development of the state. It is proposed to implement the legislative consolidation in Ukraine of the need for cooperation with research advisory and consulting organizations and scientists-specialists in the formation and implementation of the national budget strategy.

Key words: budgetary system, domestic legal regulation, European standards, foreign experience, EU member states, research activity, tax system, revenue generation strategy.

Постановка проблеми. Підтримуючи прагнення прогресивного українського суспільства, наша держава обрала курс поступального руху до євроінтеграції, який невпинно продовжує навіть в умовах важкого військового протистояння агресору. Наразі, європейський досвід виступає основою формування пріоритетів подальшого розвитку соціально-економічної системи України. Саме тому, є актуальним забезпечення переходу вітчизняної системи нормативно-правового регулювання до європейських стандартів регулювання відносин формування доходів країни.

Досягнення зазначених у дослідженні авторським колективом цілей, пов'язаних з євроінтеграційними прагненнями України у сфері правового регулювання економічних відносин, на нашу думку, вимагає певного наукового осмислення щодо особливостей нинішнього формування національної політики формування державних доходів, а також порівняльно-правового аналізу існуючого міжнародного та національного досвіду у цій царині суспільно-економічних відносин.

Мета дослідження. Для гармонізації фінансового (бюджетно-податкового) законодавства України до стандартів права Європейського Союзу, доцільним є дослідження досвіду законодавчого регулювання процедури формування доходів в ЄС, окремих державах-членах, а також інших країнах із розвинутою економікою та його порівняння з вітчизняними реаліями бюджетування з метою формування пропозицій щодо імплементації зарубіжних норм для удосконалення законодавства України.

Стан опрацювання проблематики. Наразі у науковій літературі з питань правознавства, економіки, державного управління, публічного адміністрування тощо можна знайти певну кількість обґрунтованих підходів до розуміння сутності формування стратегії доходів як суспільно-економічного та політичного чинника. Зокрема, слід зазначити актуальними у даній царині праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців галузі суспільно-правових та економічних наук як Андрущенко В., Бланкарт С., Бондар Ю., Гусейніков Ю., Дем'яненко М., Доллан Е., Ільченко О., Коваленко А., Курило В., Мережко С., Лизунова О., Литвиненко Я.В., Мельник В.М., Сочка К., Ушолік Н., Фаріон М. та інших.

Для визначення існуючих прогалин в дослідженні проблематики та наданні пропозицій щодо їх нормативно-правового врегулювання, доцільно деталізувати окремі позиції сформованої наукової доктрини щодо економіко-правового базису створення національної стратегії бюджетних доходів. Зокрема, Фаріон М.М. актуалізує тезу про те, що доходна частина державного бюджету є одним із основних знарядь економічного зростання країни та високого рівня життя населення. Мобілізуючи кошти до своєї бюджетної системи, держава підтримує належний соціальний клімат та стимулює рівномірний розвиток економіки по всій території, впливає на національні, демографічні, екологічні та регіональні процеси. Науковець узагальнює, що бюджет країни розглядається не лише як фінансовий план, а й як основний інструмент фінансової стабілізації, а стан державних фінансів країни повинен стати об'єктом аналізу громадянського суспільства, керівних органів держави, приватних інвесторів, міжнародних фінансових організацій [1]. Методологічною основою досліджень Коваленко А.І. є порівняння особливостей адміністрування ПДВ в Україні та зарубіжних країнах та обґрунтування необхідності забезпечення системності вирішення питання вдосконалення податкової системи України шляхом запровадження міжнародних стандартів у оподаткуванні, що, на думку автора, сприятиме збільшенню фінансових надходжень до бюджету тощо [2, с. 55]. Авторський колектив у складі таких вітчизняних науковців як Мережко С., Ушолік Н., Лизунова О. розглядають особливості побудови податкових систем України та зарубіжних країн, звертаючи увагу на сутність та кількість основних податків та їх ставки як основні категорії у механізмі стратегії формування доходів бюджету. Науковцями доводиться першочергова доцільність забезпечення принципу простоти адміністрування, який полягає в мінімізації витрат на сплату податків, простоті їх нарахування, зменшенню часу на їх контроль. Також характеризується соціальна направленість податкової системи та рівень податкового навантаження в Україні і інших країнах світу [3]. Ряд інших науковців, зокрема Гусейніков Ю. [4], Резнік О. та Ігнатенко Є. [5], Сочка К. [6], Курило В.І. та Мушенок В.В. [7] дослідили формування податкових систем різних країн та вплив на цей процес різних економічних, політичних та соціальних умов та ризиків, а також визначили, що процес накопичення ресурсів до бюджетів країн-членів ЄС здійснюється з урахуванням необхідності реалізації політики зайнятості населення, збереження ринкової кон'юнктури, дотримання балансу накопичення фінансових ресурсів тощо.

Існуючий досвід вітчизняного наукового дослідження відносин забезпечення доходності бюджетної системи для здобувача знань, зокрема: сприяє розширенню уявлень про правові явища в рамках тематики дослідження; допомагає глибше проникнути у сутність існуючих за проблематикою фахових точок зору. Фахівцю-досліднику дозволяє порівнювати практичну значимість власних наукових надбань з досягненнями іноземних колег та не витрачати час на вирішення проблем, які вже вирішено закордонними науковцями тощо.

Однак, слід зазначити, що перспективи правового та організаційного забезпечення доходів бюджету в умовах сучасних глобальних викликів не досить широко відображено у сучасних наукових розвідках фахівців експертів та науковців, що спонукає авторський колектив до дослідження окремих особливостей міжнародно-правового регулювання бюджетно-податкових відносин у контексті узагальнення національної стратегії формування бюджетних доходів.

Виклад основного матеріалу. Реалізація заходів фінансового та матеріального забезпечення населення здійснюється органами влади кожної країни, в переважній більшості випадків, за рахунок накопичень бюджетної системи такої країни. Структура видатків державного та місцевого бюджетів, а також їх динаміка протягом певного періоду дає підстави визначити пріоритети влади на конкретному відрізку функціонування держави. В свою чергу, специфіка побудови державою фінансово спроможної системи формування доходів бюджету, яка забезпечує надійну акумуляцію фінансових ресурсів на певний період, може вважатися ні чим іншим як стратегією формування доходів.

Характеристику сучасного стану формування національних доходів доцільно розпочати з аналізу інформації про те, що Кабінет Міністрів України (надалі – КМ України) затвердив Національну стратегію доходів до 2030 року (надалі – Стратегія) як основний план зміцнення економіки та фінансової системи в Україні [8]. Стратегію сформовано Міністерством фінансів України спільно з іншими органами центральної виконавчої влади, а також за активної участі представників підприємництва та за результатами проведених консультацій із міжнародними партнерами (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Організація економічного співробітництва тощо).

Проведені дослідження дають підстави визначити головні перспективи, які очікуються КМ України від прийняття Стратегії:

- підвищення рівня довіри громадян та підприємницьких структур до органів публічного управління з одночасним підвищенням рівня фіскальної спроможності України;
- адаптація податкового та митного законодавства до стандартів ЄС;
- формування економічних стимулів для післявоєнного відновлення та економічного зростання нашої держави тощо.

Для створення міцної та прозорої фінансової системи в нашій державі, як наслідку гармонізації законодавства України до права ЄС, доцільним є аналіз теоретичних основ та безпосереднього досвіду законодавчого регулювання стратегій формування доходів в ЄС та його держав-членів, а також інших державах з високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Аналіз наукових розвідок, зокрема позиції Сочка К., дає підстави до узагальнення про те, що моделі формування доходної бази бюджетів суттєво відрізняються у різних країнах, що обумовлено їх історичним розвитком, природно-ресурсною базою, структурою економіки, рівнем інтеграції у систему міжнародного поділу праці та залученням до міжнародних економічних союзів, політикою влади щодо підтримки окремих сфер економічної діяльності, пріоритетами забезпечення соціальної політики тощо [6, с. 154].

Проте автори дослідження вважають, що значна частина доходів до бюджетної системи кожної країни накопичуються шляхом залучення надходжень від сплати податків, зборів, податкових плат, загальнообов'язкових неподаткових платежів. Усі ці сплати є безповоротною та безвідплатною передачею фізичними особами-громадянами, фізичними особами-підприємцями, юридичними особами різних організаційно-правових форм та форм власності частини своїх грошових ресурсів на користь держави чи цільових грошових фондів при настанні обумовлених податковим законодавством випадків.

Викладене вище дає підстави зазначити, що в умовах сучасних глобальних викликів, складовою частиною яких є фінансово-економічна та політична нестабільність, надзвичайно актуальним є дослідження прикладів пріоритетності використання європейського досвіду подальшого розширення бази оподаткування щодо окремих платежів та вироблення економічно обґрунтованого та фіскально ефективного механізму оподаткуванням.

Отже, основним вектором продуктивного формування доходів в ЄС є забезпечення правомірної поведінки суб'єктів фінансових відносин. Зокрема, Директивою Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 року про спільну систему податку на додану вартість визначено поняття серйозних правопорушень проти спільної системи податку на додану вартість (далі – ПДВ), які стосуються найтяжчих форм шахрайства, зокрема: за допомогою так званих каруселей, в рамках злочинних організацій тощо. Директива спрямована на подолання загроз для спільної системи ПДВ і, відповідно, для бюджету ЄС [9].

Директивою (ЄС) 2017/1371 Європейського парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами» передбачено захист фінансових інтересів ЄС від шахрайських діянь відносно доходів, видатків та активів загального бюджету ЄС, а також при здійсненні фінансових операцій щодо запозичення та кредитування [10].

Звернувши увагу на окремі нормативно-правові акти ЄС щодо бюджетного регулювання та податкової безпеки, звернемо увагу на досвід формування національної стратегії доходів у окремих країнах-членах ЄС. Зокрема, досвід Федеративної Республіки Німеччини (надалі – ФРН) показує, що організація бюджетного процесу в країні є децентралізованою, а її уряд здійснює макроекономічне прогнозування із залученням експертних організацій. На законодавчому рівні забезпечений чіткий розподіл повноважень і відповідальності усіх суб'єктів процесу бюджетування. Завдяки ефективній правовій регламентації та дієвому механізму реалізації на практиці, країна досягла високого рівня податкової та бюджетної прозорості та мінімізації правопорушень [11].

Міністерство фінансів ФРН розробляє фінансово-економічні плани на середньострокову перспективу бюджету федерації. Контроль за накопиченням бюджетних ресурсів та їх використанням здійснюється органами управління, які працюють на трьох рівнях: федеральному, земельному та місцевому. Узгодження розподілу фінансових ресурсів забезпечують такі структури спеціального характеру: Кон'юнктурна рада, яка здійснює розробку короткострокових програм розвитку, та Рада з фінансового планування, яка забезпечує підготовку рекомендацій стосовно напрямків, тер-

мінів надання державних інвестицій, забезпечення процесу їх узгодженого використання тощо. Бюджетним прогнозуванням у Німеччині займається міжбюджетна робоча група з податкових розрахунків [12].

Досліджуючи досвід формування стратегії доходів у ФРН, як позитивний приклад слід відмітити тісну співпрацю наукової спільноти та суб'єктів публічного управління (публічного адміністрування), який не у повній мірі використовується у нашій державі. Також важливу додаткову роль у розробці та реалізації стратегії доходів цієї країни відіграють науково-дослідні інститути, експертні ради, вчені, які формують прогнози економічного розвитку держави. На нашу думку, подібні ідеї діяльності науково-дослідних дорадчо-консультаційних організацій та окремих науковців-фахівців повинні у більшій мірі використовуватися і в Україні.

Прикладом іншої країни-члена ЄС у царині бюджетного забезпечення є система прогнозування та планування доходів у Французькій Республіці. Основою такої стратегії бюджетного регулювання є періодичне створення узгоджених концептуальних підходів до фінансово-правових засад стратегічного розвитку, з урахуванням інтересів державного сектору в економіці Франції. Так, основними суб'єктами процесу формування стратегії та тактики забезпечення доходів є Департамент фіскального законодавства міністерства фінансів, який займається розробкою довгострокової бюджетної та податкової політики. Наукова рада з питань політики Франції здійснює наукове обґрунтування пропозицій та експертних оцінок національної стратегії розвитку держави. Також у Франції, як і у ФРН, залучають вчених до розробки стратегії економічного та соціального розвитку держави [13].

На нашу думку, досвід передових країн-членів ЄС показує, що забезпечення в Україні бюджетного реформування за європейськими стандартами, з обов'язковим залученням фахової наукової спільноти до розробки системи нормативно-правового регулювання та стратегічного планування доходів бюджетної системи нашої держави, виступить вагомим інструментом реформування усєї сукупності відносин державного управління як на загальнодержавному, так і на територіальному рівнях. З метою забезпечення дієвого контролю з боку держави та суспільства регіональні та муніципальні органи влади повинні слідувати законодавчо визначеним стандартам формування бюджету, забезпечувати оприлюднення різних документів, що характеризують їх діяльність по наповненню бюджету, а особливо – цільовому та ефективному використанню бюджетних ресурсів.

Поряд із дослідженням пріоритетів стратегії бюджетного планування у країнах-членах ЄС, зазначимо, що як елемент системи загальнонаціонального прогнозування та планування у Японії застосовується досвід правового забезпечення відносин довгострокового планування доходів. В свою чергу, використання таких доходів орієнтоване нормами законодавства на основні пріоритети розвитку держави.

Слід зазначити, що інформаційною базою бюджетного процесу даної країни є урядові прогнози розвитку різних сфер держави, науково-технічні програми та плани інноваційних досліджень, різнобічні статистичні дані тощо. За дорученням Уряду Японії розробляються довгострокові плани та програми з відображення стратегічних цілей держави. Планування доходів здійснюється шляхом внесення поправок у документи при виникненні заперечень з боку уряду або представників приватного сектору щодо окремих положень стратегічного плану формування доходів держави.

У бюджетних планах Японії зазначається, що країна здійснює перехід від періоду досягнення інтенсивної адекватності до періоду концентрованої консолідації. Визначено два пріоритетних напрямки розвитку: від державного сектору до приватного та від держави до регіонів. У цілому в бюджетних планах, розроблених на рік, уряд Японії приділяє значну увагу питанням соціального розвитку, проведення наукових досліджень тощо [14].

Здійснюючи узагальнення окремих елементів нормативно-правової бази формування стратегії доходів у зарубіжних країнах та Україні, зазначимо, що основною причиною неналежного стану справ у системі вітчизняного державного управління є відсутність необхідної кількості фінансів у держави та територіальних громад. Вирішення цього питання доцільно сформулювати, використовуючи позицію відомого вітчизняного науковця-правника, професора Курила В.І. про те, що «в першу чергу повинна бути реформована система місцевих податків і зборів як одне із основних фінансових джерел формування місцевих бюджетів» [15, с. 50]. Забезпечення надійної фінансової бази місцевого самоуправління відповідає інтересам: 1) держави, яка не буде витрачати кошти державного бюджету на дотації, субсидії, субвенції та інші види міжбюджетних трансфертів, а

направлятиме їх на вирішення загальнодержавних проблем та реалізацію заходів міжнародного та зовнішньоекономічного співробітництва; 2) територіальних громад, від імені яких діють органи місцевого самоврядування, оскільки місцеві податки і збори сконцентровані у відповідних бюджетах, перебувають у самостійному розпорядженні та забезпечують виконання ряду завдань і функцій на регіональному рівні.

Висновки. Здійснений аналіз досвіду фінансово-правового регулювання бюджетних відносин окремих держав демонструє різні підходи до формування національних стратегій доходів. Спільним для усіх держав є чітке законодавче закріплення стратегії формування доходів на довготривалу перспективу, гармонізація податкових ставок (зокрема, акцизного податку) з директивами ЄС, подальше забезпечення цифрового розвитку (цифровізації), посилення антикорупційної складової тощо. Однак, нами робиться узагальнення про те, що політика формування бюджетних доходів є комплексною діяльністю, яка поєднує фіскальну та регулюючу складові. Незважаючи на певні розбіжності у деталях бюджетного планування та прогнозування, існують спільні тенденції щодо формування національних стратегій доходів у частині забезпечення перетворення бюджетного механізму в ефективний засіб реалізації соціально-економічної стратегії, підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів на регіональному та місцевому рівнях шляхом створення відповідної законодавчої бази та системи інформаційно-аналітичного забезпечення бюджетування, надання переваги довгостроковій перспективі планування, на відміну від короткострокової; створення специфічних урядових органів, функції яких зводяться до формування і реалізації стратегічної фінансової політики тощо. Дані тенденції, на нашу думку, сформувалися, значною мірою, через посилення залежності планування бюджету від різних соціальних, політичних тощо чинників.

Окремої уваги у підсумку дослідження заслуговує спільна тенденція щодо активного використання практики залучення провідних вчених, науково-дослідницьких установ, експертів для надання консультацій та здійснення експертних оцінок поточного економічного стану держави, розробки перспективних прогнозів соціально-економічного розвитку країн. Така публічно-приватна співпраця, на наше переконання, повинно бути закріплена найближчим часом у законодавстві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фаріон М.М. Порівняльний аналіз джерел формування доходної частини бюджету країн ЄС та України. *Ефективна економіка*. 2016. № 8.
2. Коваленко І.А. Порівняльний аналіз зарубіжного та національного досвіду України в адмініструванні податку на додану вартість. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 49. С. 53–58.
3. Мережка С., Ушолік Н., Лизунова О. Порівняльний аналіз податкових систем зарубіжних країн та України. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/282>.
4. Гусейніков Ю. Досвід країн Євросоюзу в боротьбі з податковими злочинами. *Україна-НАТО*. Київ, 2018. № 3. С. 45.
5. Резнік, О.М., Ігнатенко Є.В. Порівняльно-правовий аналіз організаційної структури фінансової системи України та зарубіжних країн. *Правові горизонти*. 2016. № 1(14). С. 158–163.
6. Сочка К.А. Порівняльний аналіз податкових доходів бюджетів окремих країн ЄС та державного бюджету України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип.1 (61). С. 154–160.
7. Курило В.І., Мушенюк В.В. Визначення поняття «податковий ризик» у податковому законодавстві України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*, 2015. Вип. 213, ч. 1. С. 181–187.
8. Національна стратегія доходів до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.11.2024).
9. Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0112&qid=1729919495558>. (дата звернення: 16.11.2024).

10. Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017L1371&qid=1729920192466>. (дата звернення: 16.11.2024).
11. European central bank. Official site. URL: <http://www.ecb.int/home/html/index.en.html> (дата звернення: 17.11.2024).
12. Website des Bundes finanz ministeriums. URL: <http://www.bundes-finanzenministerium.de> (дата звернення: 16.11.2024).
13. European Union. Official site. URL: <http://europa.eu> (дата звернення: 26.10.2024).
14. Ministry of Finance Japan. Official site. URL: <http://www.mof.go.jp/english/files.htm> (дата звернення: 26.10.2024).
15. Курило В.І., Мушенко В.В. Значення місцевих податків у процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Актуальні проблеми створення інтелектуальних і індустріальних парків: [Збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 лютого 2016 року)] – Ред. кол. В.В. Галуцько та ін. К.: «МП Леся», 2016., С. 49–51.